

Исправка једне погрешне легенде

Међу савременим историчарима Србима није било већег интересовања за фотографију као историјски извор. Изузетак су фотографије Самсона Александра Чернова, Јеврејина из Русије, који је оставио велики број снимака из Балканских ратова 1912–1913. године, и Ристе Марјановића, војног фоторепортера из Балканских и Великог рата 1914–1918. године.¹

Корист фотографије схватили су и војсковође у Врховној команди Краљевине Србије када су уочи рата са Турском 1912. године формирали посебну групу професионалних фотографа и послали их у одређене војне формације. Захваљујући њиховим снимцима олакшано је истраживање тема као што су, на пример, изглед командног кадра и војника, наоружања, заробљених непријатеља и ратних жртава...

Фотографисање ратних злочина које су извршили припадници аустроугарске војске у првим нападима на Краљевину Србију 1914. године схватио је Швајцарац Родолф Арчибалд Рајс, Јеврејин по роду из Швајцарске, као прилику да о томе објављује у појединим европским новинама и тако појача интерес за Србију.

Значај фотографије као историјског извора схватио сам у приличној мери 1990, на почетку рада на докторској дисертацији „Српска православна црква 1941–1945. године“. Како је историја те Цркве спојена са историјом српског народа, истраживање његове судбине у ратним страдањима добило је додатне димензије коришћењем фотографија, које су потврђивале ионако неспорне оцене и закључке.

Фотографија на посебан начин говори о одређеним историјским догађајима, личностима, објектима, одећи, оружју...

Познато је да се због разних потреба и фотографијама може манипулисати најпре на најпростији начин – маказама, потом ретушом. Исто тако познато је да је данас све подложно савременим рачунарским програмима, на пример photoshop.

Фотографија може да помогне у манипулацији кад се, на пример, уз њу напише, свесно или несвесно, погрешна легенда. А она бива касније преношена у безброј варијанти.²

+++

Градић Гудовац код Бјеловара у Хрватској је забележен у историји по злочину који су над припадницима српских житеља тог краја 28. априла 1941. године извршили припадници Хрватске сељачке и грађанске заштите са

¹ *Ратни албум Ристе Марјановића 1912–1915*, Дечије новине, Горњи Милановац 1987; *Балкански ратови – фото-запис Самсона Чернова*, Архив Србије, Београд 2010.

² Саша Ђ. Ружесковић, „Трагом једне фотографије Ристе Марјановића“, *Весник*, бр. 30, Војни музеј, Београд, 2020, 101–103. Аутор је указао на погрешну легенду једне познате фотографије, за коју се веровало да је снимљена у повлачењу војске Краљевине Србије преко Албаније 1915. године. Навео је текст са поменутом фотографијом објављен у периодичној публикацији *Балкански рат у слици и речи*, бр. 7 од 3. фебруара 1913. године. Потом је доказао да су одећа и оружје на мртвом војнику били опрема турског војника.

локалним усташама.³ Тачан број страдалих никада није утврђен, најчешће се наводи број 187, то јест колико су припадници немачке јединице из Бјеловара фотографисали ексхумираних жртава другог дана после масакра.⁴ Од свих који су похапшени и доведени ради убијања, спасио се само један Србин и то захваљујући немачким војницима који су га рањеног пронашли међу лешевима.⁵

Крајем априла ове године, поводом годишњице почињеног злочина, Архив Војводине објавио је двојезични каталог *Гудовац 1941. Пут злочина Gudovac 1941. The path of crime*. (На званичном сајту Архива Војводине www.arhivvojvodine.org.rs може се пронаћи и излистати од корица до корица.)

Каталог садржи: Увод (5-8), Масакр у Гудовцу (9-18) и Фотографије (21-40). Уводни текст је потписао Александар Бурсаћ, док је основни текст потписао Милан Радановић. Није ми намера да расправљам о садржају Радановићевог, у суштини информативног и коректног, текста. Желим нешто друго да расправим!

Део насловљен са „Фотографије“ чине копије 20 оригиналних листова са меморандумом Немачке службе безбедности (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und der Sicherheitsdienstes in Belgrade). Архивски материјал је припадао пуковнику Славку Одићу а он га је, судећи по пословима које је најпре обављао у југословенским војно-обавештајним структурама, добио од колега који су обрађивали разну документацију немачке и друге провенијенције.⁶

На сваком листу на врху се налази меморандум немачке службе, испод је текст на немачком језику који је, у ствари, легенда фотографије. Није ми намера да расправљам сваку страницу, желим само да кажем нешто више о шестом прилогу, то јест фотографији, и пратећој легенди.

Ширина фотографија је већа од висине (мада је у разним публикацијама има и у вертикалној варијанти, додуше са другом пратећом легендом). Испод меморандума је реч *Ustaschagrenal* (у преводу: Страхоте усташа). Легенда је

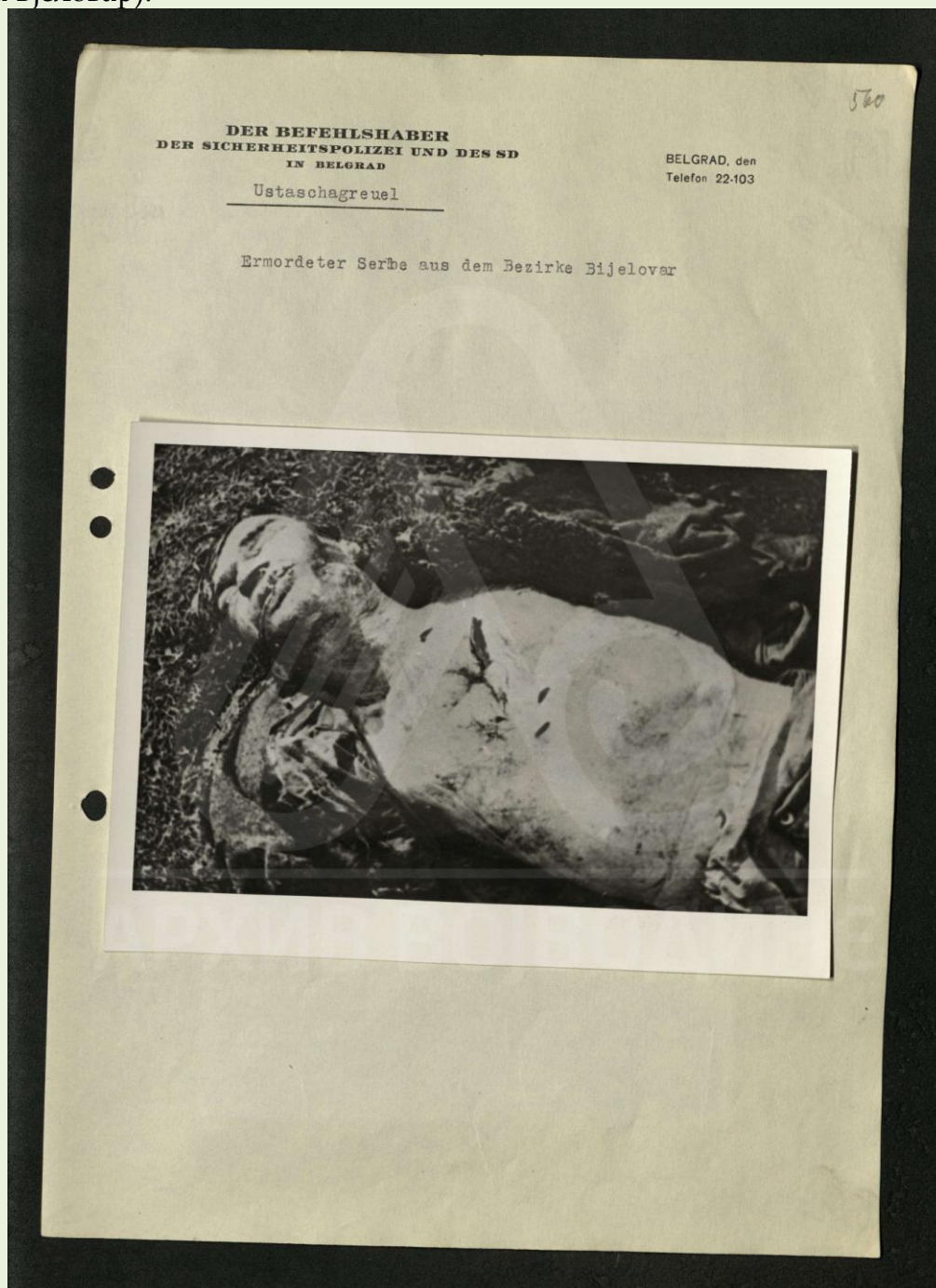
³ О овом злочину је објављено више корисних радова међу којима се издваја: Željko Karaula, „Slučaj Gudovac‘ 28. travnja 1941“, *Radovi –Zavod za hrvatsku povijest*, 39, Zagreb, 2007, 199–210. Аутор је користио познату литературу и само један докуменат – Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (AVI BG) Fond NDH, kut. 239, reg. br. 2/3-5.

⁴ Тврдња Жељка Караула да се „fotografije njemačke komisije sa stratišta u Gudovcu čuva u Muzeju žrtava genocida u Beogradu“ је половишна. Наима, Музеј жртава геноцида чува само неколико копија фотографија али нема писаних трагова како су у Музеј доспеле. Исто тако нетачна је тврдња да се на сајту Меморијалног музеја Холокауста у Вашингтону налазе „neke od tih fotografija“ – има само једна! – Ж. Караула, *н. д.*, 206.

⁵ Ж. Караула, *н. д.*, 205. Караула је за ову тврдњу користио следећи наслов: *Grada za historiju NOP-a u Slavoniji*, 1962, 13. Ни поменути извор није наведен у потпуности јер је изоставио број зборника!

⁶ Познато је да су неколицина припадника југословенских обавештајних служби радили на разним елаборатима којима се реконструисала делатност непријатељске стране у рату 1941–1945. године. Мање је познато да су појединци узимали архивску грађу и односили је изван институција, чак и у приватне станове а још мање је познато шта се с њом дешавало после њихове смрти. Међу такве спада и Бранислав Божовић, који је, додуше, готово сву своју грађу (у којој има много оригиналних а непознатих и некоришћених докумената) предао Музеју жртава геноцида. Нешто слично је учинио и Драгоје Лукић, такође припадник државних обавештајних служби, који је деценијама истраживао судбину деце у Другом светском рату. У овом контексту треба истакнути да поменути каталог доноси мали део архивске грађе која је 2006. године на тајновит начин доспела у Архив Војводине.

куцана на машини: „Ermordeter Serbe aus dem Bjelovar“ (Убијени Србин из округа Бјеловар).

На фотографији је горњи део (од појаса) леша мушкарца. На грудима и врату се лако уочавају убоди ножем; коса је кратка, брада и бркови су избријани; видљиве су и ране на левом образу. Тешко је, међутим, утврдити колико је жртва имала година. Могуће је само претпоставити: од 40 до 50!

+++

У литератури, у којој се дају чињенице о страдању свештенослужитеља Српске православне цркве, уз поменућу фотографију обавезно је писало да је реч о телу епископа бањалучког Платона Јовановића (1874–1941).

О том архијереју објављена је солидна биографија: Љубомир Дурковић Јакшић, *Платон Јовановић епископ бањалучки*, Крагујевац 1986! На трећој страни је хоризонтална фотографија са легендом: „Унакажено тело епископа

бањалучког извађено из реке Врбаса (Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Саопштење бр. 66-93, Београд 1945, 772)⁷.

Унакажено тело епископа бањалучког извађено из реке Врбаса (Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Саопштење Бр. 66-93, Београд 1945, 772)

Љубомир Дурковић Јакшић наводи тврдње тројице сведока о кончини епископа Платона.

Прота Јово Давидовић тврди: „Поч. епископа препознао је црквено-општински служитељ Љубо (коме не знам презиме) у просектури државне болнице у Бањалуци, по једној страни лица, док је друга била посве унакажена.

⁷ У поменутој књизи фотографија је у вертикалној верзији са легендом: „Unakaženi leš banjalučkog vladike Platona“.

Тврди да је био го, са каишом око струка, са ципелама званим штифлетне, какве је, знам, носио. Обдуциран није. Судијама није био дозвољен приступ мртвом телу“.⁸

Други, неименовани сведок наводи да је са епископа било скинуто одело, да је леш нађен само у гаћама и ципелама.⁹

Трећи сведок је конкретан: „Др Драго Врањешевећ и др Ђорђе Букинац, лекари, видели су мртво тело еп. Платона у мртвачници Државне болнице у Бања Луци. Имао је на себи чарапе, ципеле на еластику и кожни појас око голог тела. Кожа са главе била је сасвим огуљена (чиста лобања), у десној слепоочници видна округла рупа са 7,9 мм. Рубови оштри. Над десном обрвом налазила се рупа у кости истих својстава. Десна страна лица била је наједена и око је вирило напоље. Брада је била веома ријетка и са леве стране седа. Тело надувено без рана.“¹⁰

Знатно више података о кончини епископа Платона дао је његов блиски сарадник прота Душан Мачкић у свом писму Синоду Српске православне цркве по доласку у Србију 1941. године.¹¹

„Налазим Љубу Миљевића, служитеља српског Погребног друштва и шаљем га управнику болнице, да га у моје име замоли, не би ли се нађени леш, који је – по свему судећи – леш православног човјека, повјерио друштву на сахрану. Љубо се враћа и каже, да је леш владичин. Он га добро позна. Окретао га је и запазио трагове трију метака: један у потиљак, други у сљепоочницу а трећи, каже у лећа. На ногама су му ципеле са гумипластиком. У гаћама је и само је на њему, око њега кожни кајиш. Пола браде појеле су рибе, а пола се још добро види...“¹²

+++

Поређењем поменуте фотографије са наведеним описима може се поуздано закључити да је досадашња тврдња да је реч о телу епископа Платона нетачна!!! Стога тврдња немачког војника, који је куцао легенде, да се ради о неименованој жртви страдалој у Гудовцу 28. априла 1941. године треба да буде прихваћена. Друга је ствар колико ће у будућим радовима, у којима ће се помињати судбина епископа бањалучког Платона Јовановића, понављати иста фотографија са устаљеном а погрешном легендом.

Моје је било да исправим погрешку!

⁸ Љ. Дурковић Јакшић, *н. д.*, 134.

⁹ *Исто*.

¹⁰ *Исто*, 136–137.

¹¹ Бојан Стојнић, Радован Пилиповић, Вељко Ђурић Мишина, *Свједочење о затирању. Прилози за историју страдања Срба Епархије бањалучке 1941. године*, Бања Лука – Београд 2016.

¹² Б. Стојнић, Р. Пилиповић, В. Ђурић Мишина, *н. д.*, 104.